

Stødregler for dansk

Af Steffen Heger

Man skulle egentlig tro at det der var at sige om stødets distribution allerede var sagt. Der er vel næppe noget andet fonetisk fænomen i dansk, hvis distribution i den grad er blevet endevendt og beskrevet af danske, og udenlandske, lingvister.

Men stødet har en dragende magt. Dette knirk – som sandsynligvis er opstået som en modifikation af en oprindelig tonal accent, som nogle synes lyder grimt, som måske er skadeligt for stemmen, som ikke udtrykkes i skriften, som udlændinge enten opgiver at lære eller indsætter alle mulige og umulige steder – dette knirk fremtræder for forskerne som et problem. Hjelmlev skriver fx: »For hvert sprog frembyder den strukturelle analyse visse særlige problemer, som hele analysen må koncentreres om; . . . i dansk er hovedproblemet stødet . . .« (Grundtræk . . . s. 12). Der foreligger adskillige monografier, samt en mængde afhandlinger om stødet. Nogle har villet bortfortolke det, fx ved at betragte det som et signal for noget andet. Det er som om der ved stødet er noget lokkende, som om forskeren, blot han trænger dybt nok ned i emnet, får lovning på at kunne forstå og (bort)forklare stødet. En tilsvarende dragende magt har de fleste andre fonetiske fænomener ikke – hvor mange har fx villet bortforklare eller bortfortolke f? Dansk ville i sandhed være et kedeligere sprog uden stødet.

Jeg kan forsikre om at jeg ikke vil gøre det mindste forsøg på at bortforklare stødet. Som jeg ser det er det forskerens hovedopgave, ikke at bortforklare stødet (eller noget som helst andet), men at *forudsige* og *forklare* stødets tilstedeværelse eller fravær. (Og det er da også netop den omstændighed at det *i så høj grad* er muligt at forudsige, altså at give stødregler, der har gjort stødet til et dragende fænomen). Denne indfaldsvinkel til stoffet betyder bl.a. at resultaterne vil kunne have stor praktisk anvendelighed, specielt i forbindelse med undervisning af udlændinge, hvad der bestemt ikke er tilfældet, hvis, som nogle har været inde på, stødet i ord som 'ager, handel' bortforklares som et udtryk for at ordene dybdestrukturelt set er enstavelsesord (se fx Aage Hansen: *Stødet i Dansk*), eller at stødet i ord som 'løn, stum' bortfor-

klares som et signal for at ordene dybdestrukturelt set ender på konsonantgruppe (hhv. -nd og -mm, se Hjelmslev: Grundtræk . . .). – Dybdestrukturer forgår, stødet består.

Min egen interesse for fænomenet stød vakttes allerede da jeg var ung student. Det var nok især Poul Andersens afsnit om accentuationen i hans »Dansk Fonetik« der satte min beskæftigelse med stødet i gang, ikke mindst fordi afsnittet for en ung, forudsætningsløs student i starten frembød visse tilegnelsesvanskeligheder, vanskeligheder der senere skulle provokere mig til at trænge dybere ind i emnet. Hvis jeg derfor i det følgende lejlighedsvis kommer til at fremtræde som Poul Andersens kritiker, må det ikke glemmes at det også er ham der har vakt min interesse for stødets distribution.

Traditionelle ordtypestødregler

Det er et grundlæggende træk ved dansk at stødets distribution hænger snævert sammen med ordenes fonetiske bygning, deres ordtype. Ved man hvilken ordtype et ord tilhører, kan man i mange tilfælde med stor statistisk sandsynlighed forudsige om det har stød eller ej. Ordtypen enstavelsesord har fx meget ofte stød. Kender man tilsvarende ordets stødforhold, kan man med ret stor sikkerhed udpege nogle ordtyper det kan tænkes at tilhøre, og nogle det sandsynligvis ikke tilhører. Bl.a. fordi ordtypen som regel indirekte fremgår af skriften, mens stødet ikke gør det, er det den første type stødregler der spiller den største praktiske rolle, nemlig for udlændinge der vil lære sig dansk. Men også for dialekttalende kan »fra ordtype til stød(løshed)«-regler være nyttige, ligesom de spiller en afgørende rolle for forståelsen af låncords behandling, især låneord der ikke (længere) føles fonetisk fremmedartede, samt for ændringer af stødforholdene i det almindelige ordforråd.

Det er som bekendt Poul Andersens ordtyperegler der har spillet den store rolle i undervisningen i de senere år, så stor en rolle at betegnelsen 'ordtype' i nogles sprogbrug kun kan betegne de af Poul Andersen opstillede ordtyper. For en ordens skyld skal jeg derfor nævne at jeg bruger betegnelsen 'ordtype' i bred forstand om enhver gruppe ord med fælles fonetiske egenskaber. Lad os imidlertid se på de Poul Andersenske ordtyperegler, der, ligesom de øvrige stødregler der her skal behandles, vedrører ordets hovedtrykstavelse (dog ikke stavelser der mangler stødbasis).

For alfaordenes vedkommende, dvs. ord der slutter med den tryk-

stærke stavelse, opstiller Poul Andersen tre, og kun tre, stavelsestyper (der ses væk fra antallet af konsonanter (c) efter vokalen (v)): 1) -*vc* (stødløse stavelser med kort vokal), 2) -*v'c* (stavelser med stød på vokalen), og 3) -*vc'* (stavelser med kort vokal og stød på efterfølgende konsonant). Da muligheden -*vc* (lang, ustødt vokal) dermed er udelukket, følger heraf stødreglen: kun kortvokaliske alfaord kan mangle stød. Denne regel kan også formuleres: hvis et alfaord er stødløst, har det kort vokal, og er altså af typen »fra stødløshed til ordtype«.

Alle fire stavelsestyper forekommer derimod ifølge Poul Andersen blandt betaordene, dvs. ord der efter den trykstærke stavelse har en eller flere æ-stavelser. Men for denne ordtype opstiller Poul Andersen følgende to hovedbetingelser, hvoraf mindst én skal være opfyldt for at ordet kan have stød:

- (a) ordet skal slutte på *ən*, *əl*, *ər* (eller *əd*), *eller*
- (b) ordet skal have tryksvag optaktsstavelse.

Her har vi også en regel der gør det muligt at slutte fra stødforholdene til ordtypen, idet reglen kan formuleres: hvis der er stød i et betaord, så er det enten et ord der ender på *ən*, *əl*, *ər*, (*əd*) eller et ord med tryksvag optaktsstavelse.

Det kan være hensigtsmæssigt i forbindelse med alfa- og betareglen at erindre om følgende tre omstændigheder:

(1) Ingen af de to regler er undtagelsesløse. Dels kan der formuleres en række undtagelsesregler som kunne have været indbygget i overreglerne. For alfareglens vedkommende kunne man fx have indbygget reglen om at ord med oprindeligt ustemt r efter kort a eller å, altså ord som 'kvar^t, stork', regelmæssigt har lang, ustødt vokal. Dels forekommer der til begge regler en række enkeltundtagelser som må opremses ord for ord, uden at de kan sammenfattes i en regel. Ord som 'ord^re, bolche' er således enkeltundtagelser til betareglen.

(2) Betareglen tillader os, som antyd^t, *ikke* at forudsige stødets tilstedeværelse eller fravær. Det er i fuld overensstemmelse med betareglen at 'akeleje' er stødløst, mens 'fordreje' har stød, eller at vi har kommutationspar som 'engels – Engels, møller – Møller'.

(3) Af alfareglen »hvis stødfravær, så kort vokal« følger logisk reglen: »hvis et alfaord har lang vokal, så har det stød«. M.a.o.: alfareglen kan enten betragtes som en regel der tillader os at slutte fra et alfaords stødløshed til dets vokallængde (kort vokal), eller den kan betragtes

som en regel der tillader os at slutte fra et alfaords vokallængde (lang vokal) til forekomst af stød i ordet.

Denne sidste type stødregler, altså stødregler der gør det muligt at forudsige visse stød eller fravær af stød på grundlag af ordets fonetiske bygning, dets ordtype, finder vi hos Poul Andersen mere mellem end på linierne. Poul Andersen synes at gøre sig til talsmand for følgende to »fra ordtype til stød(løshed)«-regler:

- (1) alfaord har tendens til stød,
- (2) betaord har tendens til stødløshed.

Jævnfør fx følgende citat:

»Det er et åbent spørgsmål, hvorvidt hele denne type [altså ord som 'fødder, ækel, gylden'] med rette betragtes som tostavellesord på -ən, -əl, -ər, (-əd). Det er måske også muligt at betragte typen som enstavellestype uden -ə-, til forskel fra den lignende type uden stød: kalder (vb.), kumme-r (sb. pl.), tinger, stænger (vb.), jager, røber, viser (sb.), moden (sb.) osv.

I denne sammenhæng skal erindres om artiklens særlige stilling ved substantivernes bestemte former, hvor enstavellesord med stød beholder dette i tostavellesformen på -ən ell. -əd: 'muʔs 'muʔsen, 'huʔs - 'huʔset, og hvor en række typer af enstavellesord uden stød, i den bøjede tostavellesform på -ən ell. -əd får dette: 'søn - 'sønʔnen, 'bud - 'buʔdet, 'bær - 'bærʔret . . ., modsat forholdet ved det normale tostavellesord på -ə: 'huʔs - 'hu:se, 'penʔ - 'penne, 'bud - 'bu:de«. (Poul Andersen: Dansk Fonetik s. 321 f.).

Eller sagt på en anden måde: ord som 'fødder, ækel, gylden', der overfladisk set er undtagelser til reglen om at betaord har tendens til stødløshed, er dybdestrukturelt muligvis enstavellesord, og kommer på den måde til at bekræfte reglen om at alfaord har tendens til stød. Tilsvarende får stødtilkomsten i bestemt form af ord som 'søn, bud' sin forklaring deri at ordene er alfaord, selv om bøjningsformerne 'sønne, budet' er betaord. (Det må også være en sådan dybdestrukturel tolkning der ligger bag betegnelsen »α*-Typen« om betaord som 'ækel, heller' med stød. (*Fonemsystemet i Østfynsk*).)

Uanset om Poul Andersen kan tages til indtægt for den opfattelse at alfaord har tendens til stød, mens betaord har tendens til stødløshed, møder vi i litteraturen disse to »fra ordtype til stød(løshed)«-regler, om end i lidt varierende udgaver. Aage Hansen mener fx at kunne fastslå at blandt de hjemlige ubøjede ord er »enstavelsestypen . . . karakteriseret ved stød, tostavelsestypen ved stødløshed« (*Stødet i Dansk*, s. 25). Her finder vi også en tredje stødregel: »For en nutidsbetragtning gælder det derfor, at simple ord på -el, -en, -er uden hensyn til om de oprindelig er én- eller tostavelses, nu normalt er karakteriseret ved stød« (s. 32). De samme tre regler finder vi hos Erik Andersen (*Almen og dansk fonetik* s. 160): » . . . hovedreglen vil dog stadig være den, at enstavelsesord, der har stødbasis, får stød, og at tostavelsesord er stødløse«. »Tostavelsesord på -en, -el, -er får stød« (sammesteds). Thorsen & Thorsen skriver i deres *Fonetik for sprogstuderende*: »I det oprindelige danske ordforråd (de hjemlige ord) er ubøjede, uafledte og usammensatte ord enten eenstavelsesord, eller tostavelsesord med /ə/ i anden stavelse. Eenstavelsesordene har næsten altid stød; tostavelsesordene har det aldrig, 'gul, hule'«. Marius Kristensen regner med at der i den »rent umiddelbare sprogfølelse« er en regel der kræver stød på tostavelsesord på -er (*»Stødet i dansk«* s. 43–44). Bent Jul Nielsen skriver i en stødoversigt (duplikeret, 1976): »Der er en udpræget tendens til at α-ord . . . har stød, mens β-ord ikke har det«.

Empiri

Med henblik på at kontrollere disse tre stødregler, som jo nok i en vis udstrækning skylder deres tilstedeværelse i de forskellige fremstillinger almindelig overlevering, fremfor egentlige empiriske undersøgelser, undersøgte jeg stødforholdene i et tilfældigt udvalg af ord fra Retskrivningsordbogen. Udvælgelsen af de tre grupper: alfaord, betaord og gammaord (dvs ord med mindst én fuldvokalstavelse efter den trykstærke stavelse) foregik hver for sig. Kun ord med stødbasis blev udvalgt, dog ikke ord med oprindelig kort vokal plus ustemt r. Materialet bestod i hver gruppe af omkring 100 ord.

Dette materiale, som jeg vil kalde RO-materialet, blev suppleret med et materiale hentet fra Nudansk Ordbog. Formålet hermed var bl.a. at få navne med, at få et større materiale, og at få et materiale hvor alle ordtyper var ligeligt repræsenteret i forhold til deres forekomst i ordbogen. Udvalget, der blev foretaget for mig gennem lektor Hanne

Ruus, Københavns Universitet, foregik datamatisk, idet Nudansk Ordbog foreligger i EDB-tilgængelig form til brug for projekt DANWORD (se Bente Maegaard og Hanne Ruus: »En orientering om DANWORD«, SAML 4, 1977). Der blev foretaget et tilfældigt udvalg af ord der, efter at ord hvis udtale jeg ikke kendte var sorteret fra, var på 1642 ord inklusive sammensætninger. Dette materiale vil jeg kalde NO-materialet.

Undersøgelsens data er min egen udtale af de udvalgte ord – den udtale der fremkommer når man så naturligt og afslappet som muligt læser en ordliste op. Selv om undersøgelsen således er en synkron undersøgelse, har jeg taget diakrone hensyn ved *inddelingen* af ordene i ordtyper. Dette gælder dels for alfaord der på et tidligere sprogtrin havde obligatorisk lang vokal, og som derfor også i mit sprog i distinkt tale *kan* have lang vokal (ord som 'sød, stor'), dels ord som 'Amalie, studium', som i moderne sprog har fået stavelsesreduktion af i til j (med mulighed for ureduceret, distinkt udtale), og endelig for nogle ord der tidligere kunne have *æ* i sidste stavelse og til dels kan have det endnu i distinkt tale (ord som 'hue, sammen'). I disse tilfælde er ordene blevet klassificeret efter deres konservative udtale. (En diskussion af det berettigede heri kan findes s. 95).

Det bemærkes at det samlede materiale er udvalgt med henblik på at undersøge stødforholdene i *en enkelt idiolekt*. At hente eksempler fra øst og vest som bekræftelse på, eller undtagelse fra, denne eller hin stødregel er ikke alene forvirrende (»Jamen, sejler det da fuldstændig?« må den ulykkelige udlænding af og til spørge sig selv), det er også direkte misvisende, specielt hvis formålet er at få indblik i de sprogpsykologiske tendenser der er til at indsætte eller udelade stød i bestemte ordtyper. At sjællændere udtaler ord som 'de, nu' med stød siger os intet om en eventuel trang hos københavnsktalende til at indsætte stød i stødløse alfaord, ligeså lidt som jydernes stødløshed i ord som 'folk, kant' siger os noget om en tilsvarende trang hos københavnere til at udelade stød her.

Det sprog jeg selv taler er beskrevet i *Elementær Dansk Fonetik 1–2*, og kan kort karakteriseres som det almindelige sprog hos 30–40-årige københavnere uden, eller næsten uden, lavsociale træk (= 30–40-årigt rigsmål). De småafvigelser der i stødmæssig henseende kan konstateres mellem rigsmåltalende indbyrdes rækker ikke ved de stødregler der opstilles nedenfor. Alligevel skal jeg, især af hensyn til udlændinge, markere de tilfælde hvor et ord har vaklende stødforhold i rigsmålet, på

følgende måde: et + efter et stødløst ord betegner at det også kan høres med stød, et ÷ efter et stødt ord betegner at det også kan høres stødløst.

Når opgaven er at formulere ordtypestødregler må der fra materialet sorteres de ord og ordformer hvis stødforhold er bestemt af andre faktorer. I forvejen er bøjningsformer (bortset fra infinitiver) sorteret fra; om disse gælder det jo at deres stødforhold oftest yderligere er afhængige af den grammatiske bygning. 'Stien' har regelret stød fordi det består af en stamme med stød, 'sti', plus bøjningselementet '-en'; 'stigen' mangler regelret stød fordi det består af en stødløs stamme 'stige' plus bøjningselementet '-n'. Et ord med endelsen '-et' har stød hvis det er en bestemthedsendelse ('stålet'), men stødløshed hvis det er en participiumsendelse ('strålet'). Endelsen '-e' giver normalt stødbortfald ved almindelige enstavede adjektiver ('grim – grimme'), men aldrig ved participialadjektiver ('skjult – skjulte'), osv.

Herudover må naturligvis sammensætninger sorteres fra, idet disses stødforhold er bestemt, først og fremmest af de *indgående sammensætningsleds* ordtype (og stødforhold), men også af ordklassetilhørsforholdet mm.

Endelig må visse afledninger sorteres fra, nemlig afledninger hvor hovedtrykket ikke hviler på afledningselementet. Dette er begrundet i at disse afledningers stødforhold ikke alene er bestemt af ordtypen, men også af ordets grammatiske bygning (et ord som 'harnisk' er stødløst, mens afledninger der ender på '-isk' normalt har stød, fx 'arisk, systematisk'; nomina agentis på '-er' er stødløse, mens afledninger som 'græker, romer, inder, irer' har stød osv.). Tilbage bliver, når man yderligere ser væk fra ord uden stødbasis samt stødløse ord med oprindelig kort vokal plus ustemt r, i NO-materialet 492 ord, hvoraf de 220 er alfaord, 197 er betaord, og 75 er gammaord. (Der var to ord der i mit sprog har stødvaklen; de er hver talt to gange).

Alfaord

Af det samlede materiale, dvs både RO- og NO-materialet, fremgår det at den af Poul Andersen opstillede regel om at langvokaliske alfaord har stød, har meget få undtagelser: 97% af ordene havde stød. For NO-materialets vedkommende er der tale om følgende 152 ord: 'arsenal, besked, bet, blid, creme, dromedar, dø, EEG, Emil, fantom, fe, fis, Foldingbro, futil, gardin, gnom, gru, grå, gæv, kel, konjunktur, korpo-

ral, Korsør, kujon, lanolin, longobard, lær, marcipan, matador, mod, nå, obo, opportun, Paris, patriot, plan, præ, rival, rus, salicyl, sko, slig, snart, solid, spy, stativ, stiv, symptom, te, tort tro, u, æt (også med kortvokalisk udtale), Åbenrå samt afledningerne på '-al' (2, fx 'optimal'), '-an' ('momentan'), '-ar' ('atomar'), '-at' (5, fx 'protokollat'), '-eri' (11, fx 'gætteeri'), '-ert' ('bornert'), '-fil' (2, fx 'negrofil'), '-fon' ('diktafon'), '-graf' ('telegraf'), '-(at)ion' (26, fx 'delegation'), '-iv' ('recitativ'), '-i' (16, fx 'synonymi'), '-itet' (9, fx 'autoritet'), '-log' (5, fx 'grafolog'), '-man' ('pyroman'), '-skop' (2, fx 'diaskop'), '-ton' ('monoton'), '-trop' ('heliotrop'), '-tur' ('intendantur'), '-ær' (3, fx 'kontrær'), '-øn' ('norrøn'), '-(at)ør' (4, fx 'navigatør'), '-(i)øs' (2, fx 'minutiøs').

Det var kun NO-materialet der rummede stødløse langvokaliske ord, nemlig følgende 7: 'beaumonde, favør+, interview, møh, Renard, rouge, trug'. I alle 7 lader stødet sig let forklare: 5 er fremmedord med bevaret stødløshed, et er et onomatopoietikon, og 'trug' (som i rigsmålet hyppigst har stød) har først ret sent fået (halv)lang vokal gennem sammensmeltning af det oprindeligt korte u og det vist fra skriften optagne *q* (se iøv. Brink & Lund s. 416). Til disse 7 enkeltundtagelser kommer naturligvis alle de der systematisk er udeladt, nemlig stødløse ord med opr. kort vokal plus ustemt r, fx 'norsk, kvart' (også 'tort' tilhører denne gruppe).

De kortvokaliske ords stødforhold lader sig mest hensigtsmæssigt beskrive hvis de opdeles i to grupper: ord der udlyder på enkeltkonsonant, og ord der udlyder på konsonantgruppe. Det viser sig nemlig at også ord med konsonantgruppe normalt har stød – kun et ud af 41 var stødløst (låneordet 'offside' med bevaret stødløshed); de øvrige 98% var stødte. NO-materialet havde kun stødte ord, nemlig følgende 30: 'absint, cent, Christiansfeld, damp, dolk, ekskurs÷, fims, flink, flint, gejl, golf, grønært÷, Hjelm, impuls, jern, katafalk, klynk, krins, kvalm, milt, moment, pigment, scient., svælg, Tejn, zink' og afledningerne med '-ant' (2, fx 'prænumerant') og '-ent' (2, fx 'opponent').

Derimod er stødløshed et almindeligt forekommende fænomen ved ord der udlyder på enkeltkonsonant: 36% af det samlede materiales herhenhørende ord var stødløse. I NO-materialet var følgende 9 stødløse: 'ballon, bonvivant, forlov, lav (sb.), Per, ramasjang, spyd' og 2 afledninger på '-ment' (fx 'avancement'). Heroverfor var der 22 stødte: 'appel, duel, eng, glam, hang, kald, Keld, klam, knald, lem, parallel, ram, rend, skam, skral, skrald, stram, streng, tand, træl, uld' og afled-

ningen 'kontroversiel'. Blandt de stødløse lader en del sig forklare som låneord med bevaret stødløshed (fx 'ballon, bonvivant'); men i hvert fald ord som 'forlov, lav (sb.), spyd, drog (sb.), fortræd, (på) gled, gud, lod' (de 5 sidste fra RO-materialet) lader sig ikke på nogen måde bortforklare – det er gedigne, normale danske ord.

Det er af det ovenstående fremgået at der i alle tre undergrupper af alfatyper er overvægt af stødte ord. Sammenlagt gælder det at 92% af ordene har stød, kun 8% er stødløse. Det er altså med fuld ret når lærebøgerne skriver at alfaord (eller enstavelsesord) gennemgående har stød.

Et andet spørgsmål er om der i danskernes »umiddelbare sprogfølelse«, for at bruge Marius Kristensens udtryk, er en tilbøjelighed til, så at sige ubeset, at give et alfaord stød. Er der m.a.o. en *produktiv*, sprogspsykologisk adfærdsregel, ifølge hvilken alfaord skal udtales med stød (medmindre andre faktorer trækker stærkere i den modsatte retning)?

For ordene på lang vokal og på kort vokal plus konsonantgruppe synes det rimeligt at antage en sådan sprogspsykologisk faktor. Hvis reglen derfor skulle gælde alfaordene generelt, måtte vi søge at verificere/falsificere den gennem en undersøgelse af ordene med kort vokal plus enkeltkonsonant. Hvordan behandles fx låneord? Hvilke analogimønstre frembyder de etablerede ord i denne gruppe? Er der i denne gruppe ord der skifter fra stødløs til stødt udtale? – Hvad det sidste spørgsmål angår, er det nærliggende at sammenligne med ordene i de to andre underafdelinger af alfaordene. Som bekendt gælder det jo at nogle ord med oprindelig kort vokal plus ustemt r plus konsonant, altså ord som 'tort, ekskurs', i nyere tid har fået fakultativt stød, i overensstemmelse med de to ovenfor anførte alfa-stødregler (langvokaliske ord og ord på kort vokal plus konsonantgruppe har normalt stød). Men også ord der oprindelig sluttede på det ustemte r, fx 'ir, fyr (træsart)' har fået udviklet nystød. Dette kunne pege i retning af en generel tendens til at give kortvokaliske alfaord der udlyder på enkeltkonsonant stød. På den anden side må det erindres at det netop kun drejer sig om ord med r, og at det derfor ligeså vel kan tænkes at være denne ene undergruppe af alfaordene der har tendens til at få nystød. Denne hypotese understøttes af den omstændighed at to andre undergrupper, nemlig ord på kort vokal plus ð og ord på kort vokal plus opr. *q*, gennemgående er stødløse og ikke viser tendens til at skifte udtale, og at nogle ord på udlydende ð i nyere tid endog har mistet stødet (Brink

& Lund § 79). En *generel* tendens til at give alfaord stød synes der altså ikke at være grundlag for at regne med.

Betaord

Ord på æ

I endnu højere grad end for alfaordene gælder det for betaordene at de må opdeles i undergrupper, hvis der skal formuleres generelle (dvs relativt undtagelsesløse) stødregler. Der gælder nemlig følgende stødregler for betaordenes underafdelinger:

(1) Tostavede betaord på udlydende æ er næsten altid stødløse: ud af det samlede materiales 154 ord var kun 'ordre' stødt, dvs mindre end 1%. NO-materialet rummede kun ustødte ord, nemlig følgende 89: 'amme, bedre, blote, blæse, boltre, Brede, bronce, brumme, brænde, buldre, bøde, døbe, døje, dåre, fjende, fjumre, flimre, fløde, fnyse, fregne, fremme, fryse, føje, galle, gavne, gruse, harme, helse, hilse, holt, hue, hynde, hædre, kadre, kalde, klejne, klynge, knalde, kravle, krise, kunne, kurve, kyse, lede, lunc, mage, malle, mave, møje, nærme, nøgle, Ove, pibe, pjece, pulle, regne, rejse, rende, revse, ruse, samle, scene, side, skalte, skule, skøjte, smugle, smøle, snerre, somme, sparre, stange, stavre, strenge, stænge, svale, sølle, sørge, Thilde, tralle, tulle, tyre, ugle, Vejle, vove, være, våde, yngle, åbne'.

De tilsvarende ord med optaktsstavelse(r) – stadig på udlydende æ – må opdeles i to undergrupper: verber og substantiver (der var i materialet ingen eksempler på andre ordklasser). Om disse to grupper gælder der nemlig følgende regler:

(2) Verberne er undtagelsesløst stødte. NO-materialet havde følgende: 'erfare, erobre' samt 42 afledninger på '-ere' (fx 'avancere').

(3) Substantiverne er så godt som undtagelsesløst stødløse. NO-materialet havde følgende 23, alle stødløse: 'busseronne, karantæne, kærmind, Magdalene, olympiade, plamase, platitude, platmenage, portefølje, rotunde, rødbede, sklrose, trikolore' og afledningerne på '-age' ('sabotage'), '-ance' ('tolerance') '-inde' (5, fx 'ejerinde'), '-ine' ('studine'), '-trice' (2, fx 'ekspeditrice'). Når jeg siger »så godt som undtagelsesløst stødløse« skyldes det at der blandt det samlede materiales 41 ord var 40 stødløse og et med stødvaklen, nemlig 'persille'. (Om undtagelser som 'magnolie', se nedenfor).¹

Sammenholder vi nu disse iagttagelser med den af Poul Andersen formulerede betaregel, ifølge hvilken betaord med optaktsstavelse til-

lader stød, kan vi konkludere at det ikke er alle optaktsordenes undergrupper der tillader stød, idet appellativerne normalt er stødløse, mens omvendt verberne (samt adjektiverne på '-en', jfr. noten) kræver stød. Tilbage står så proprierne, blandt hvilke (kvinde)fornavnene tillader begge muligheder. (Blandt slægtsnavnene er der i Nudansk Ordbog kun 'Callisen' med stød; blandt stednavnene er der kun stødløse, fx 'Endelave, Herfølge, Ukraine').

Ord på *al, an, ar, æð*

»Når der i stedet for grundtypen -*vcæ* foreligger varianten på -*æn, -æl, -ær, (-æð)*, er typerne med stød almindelige«. (Poul Andersen: »Dansk Fonetik« s. 321). Dette er ubetinget rigtigt, specielt hvis reglen gælder ordformer, uden hensyn til om de er grundformer, bøjningsformer eller afledninger: dels har vi jo bestemthedsformerne på '-en' og '-et', fx 'vinden, huset', dels har vi (stærke verbers) præsenser, fx 'løber', pluralisformer på '-er', fx 'træer', afledninger på '-er' ('inder'). Omvendt er, under samme synsvinkel, også stødløse former almindelige, med bestemthedsformer på '-n' og '-t' ('rosen, mindet'), (svage verbers) præsenser ('venter'), pluralisformer på '-r' ('kunder'), nomina agentis ('vinder' sb.). Når Aage Hansen skriver at »simple ord på -*el, -en, -er* . . . nu normalt er karakteriseret ved stød«, er der da også netop tale om ubøjede og uafledte ord.

Talmæssigt spiller denne gruppe en ret beskeden rolle: i NO-materialet var der af *tostavede* ord 9 på '-el', 9 på '-en' og 8 på '-er'. Det fremgår imidlertid klart at Aage Hansens regel *ikke* passer for ord på '-en': ud af de 9 var de 8 stødløse: 'gluten, helsen, hilsen, hvilken, nogen, seksten, torden, uden', mens kun et havde stød, nemlig 'Nansen' – hvis stød endda er regelret, idet der gælder den særlige stødregel at *tostavede* '-sen'-navne normalt har stød, også selv om første stavelse ikke forekommer som selvstændigt navn, sml. yderligere fx 'Bramsen, Drewsen, Mommsen'.

Derimod var der klar overvægt af stødte ord i de to andre grupper. Følgende 8 på '-el' var stødte: 'fabel, flygel, hængsel, middel, smergel, spindel, væsel, yngel', mens kun 'våle' er stødløst (dette ord kan i mit sprog kun udtales [*våb*]), men forekommer også med udtalen [*våb*]). Blandt ordene på '-er' var kun 'broder' stødløst, 'nærmer' vakler (stødløsheden sikkert afsmitning fra 'nærmere'), og følgende 6 har stød: 'anger, center, favr, poker, skvalder, vinter'.

NO-materialet er imidlertid for spinkelt til at man helt tør stole på vægtforholdet mellem de stødte og de stødløse ord. Et større materiale, bestående af NO- og RO-materialets ord samt alle ord fra retskrivningsordbogens bogstav H, viser et flertal på 16 stødte mod 6 stødløse '-el'-ord, 4 stødte mod 16 stødløse '-en'-ord og 22 stødte mod 2 stødløse '-er'-ord. Ordene på '-en' er altså normalt stødløse. Det må imidlertid slås fast at de stødte ord på '-en' og de stødløse på '-el' og '-er' ikke nødvendigvis er det mindste påfaldende, sml. ord som 'moden, hyben, orden, himmel, gammel, djævel, broder, hammer, peber'.

Det er sikkert med bestemthedsformerne af alfaord som 'hus, vand' i tankerne at Poul Andersen henfører ord på -ød til samme gruppe som de tre ovennævnte. Det kan derfor være hensigtsmæssigt at slå fast at de ubøjede og uafledte ord af denne type altid er stødløse. Jeg har efter megen søgen fundet følgende, som jeg nævner her, ihukommende Harry Andersens maksime: når der kun er en lille håndfuld, skal man nævne dem alle: 'abbed, billede, foged, fremmed, fælled, helvede, herred, hoved, hundrede, høved, lærred, (marked), måned, vorned, ævred, ørred'.

Vi har i det foregående kun betragtet tostavede ord, og kun ord på udlydende '-el, -en, -er, -ed(e)'. De 7 ord i NO-materialet med optaktsstavelse(r) kan imidlertid kun understøtte de fundne tendenser, sml. det stødløse 'eksamen' og de stødte afledninger på '-abel' ('irritabel'), '-aner' (3, fx 'odenseaner') og '-iner' (2, fx 'terziner'). Af ord der udlyder på konsonantgruppe var der i NO-materialet kun følgende, alle stødte: 'alskens, Ehlers, Pommern, pullert'.

Vi har nu et statistisk grundlag for at besvare spørgsmålet: Er betaordene gennemgående stødløse? Figura udviser at ca. $\frac{2}{3}$ af betaordene er stødløse (nøjagtigt 65%). Svaret bliver altså: Ja. Men vi har også undervejs set at en sådan generel stødregel for betaordene fra et videnskabeligt synspunkt mister sin interesse når stødet ikke er jævnt fordelt på betagruppens undergrupper: ud af NO-materialets 157 ord på udlydende æ (plus evt. passiv-s) havde alle 44 verber med optaktsstavelse(r) stød, alle de øvrige 113 ord var stødløse. De øvrige 39 ord var alle ord med 'el', 'en' eller 'er' i stavelsen efter den trykstærke. Her var der overvægt for stød i ordene med 'el' og 'er', mens der omvendt var overvægt for stødløshed i ordene med 'en'.

Men selv om det under disse omstændigheder bliver *videnskabeligt* uinteressant at give en generel betaregel, kunne det godt tænkes at det

var en hensigtsmæssig *pædagogisk* praksis – de stødløse ord er dog i klart overtal. Skal man ikke, fx i en lærebog hvor man blot ønsker at give ganske få stødregler for ikke at tabe læserne, give den generelle tommelfingerregel: betaord er gennemgående stødløse? – En eventuel udlænding vil hvis han følger reglen da gennemsnitligt få 65% betaord udtalt med korrekte stødforhold, mod 50% hvis tilfældet får lov til at råde. – Svaret må blive nej. En sådan tommelfingerregel er nemlig klart underlegen i forhold til reglen: tostavede ord på udlydende æ er næsten altid stødløse. For det første er denne regel naturligvis bedre fordi der næsten ingen undtagelser er. Men det forholder sig yderligere sådan at vores tænkte udlænding gennemsnitligt vil få *færre* fejl hvis han følger denne regel end hvis han følger tommelfingerreglen. Ud af det samlede materiales 333 ord fås 153 med korrekt udtale i kraft af reglen for tostavede ord på udlydende æ. Af de resterende 180 ord vil gennemsnitligt de 90 blive udtalt forkert hvis tilfældet får lov til at råde. Ud af 333 ord fås altså i alt kun 90 med fejludtale, hvilket giver en fejlprocent på 27%, mod 35% hvis den generelle beta-tommelfingerregel følges.

En generel betaregel er altså videnskabeligt uinteressant og pædagogisk mindre hensigtsmæssig end en regel for tostavellesord på udlydende æ. Man kunne så endelig rejse det spørgsmål om der var en produktiv sprogpsykologisk regel, dvs en adfærdsmæssig tendens hos danskere, ifølge hvilken betaord helst skulle udtales ustødte, medmindre andre, modsat rettede faktorer gjorde sig gældende. At der faktisk er sådanne stødregler for betaordenes *undergrupper* forekommer mig at være yderst sandsynligt. Fx vil navne man ikke kender på '-er' vist ofte(st) blive oplæst med stød (naturligvis bortset fra ord med r plus p/t/k/f/s/c/x og klart fremmede navne), fx 'Fedder, Lyder, Kiemer'. Tilsvarende vil navne som 'Gøde, Bøhme, Schiwe' nok altid blive oplæst uden stød. Men netop eksistensen af sådanne regler for undergrupperne reducerer sandsynligheden for en generel sprogpsykologisk regel for betagrupper som helhed drastisk – hvordan skulle en sådan regel få mulighed for at gøre sig gældende for betagrupper som helhed når størstedelen af gruppen i forvejen er dækket af underregler? Den kunne jo kun gøre sig gældende blandt de undergrupper der ikke i forvejen var dækket af en underregel, og dermed ville den netop selv have karakter af at være en underregel.

Poul Andersens betaregel

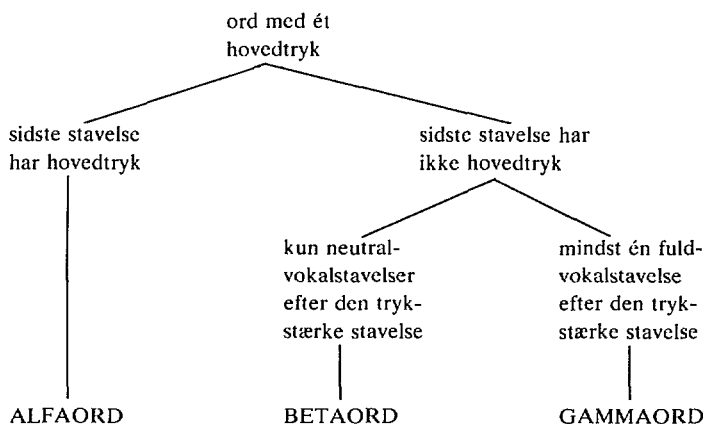
Den betaregel Poul Andersen eksplicit anfører, afficeres imidlertid ikke af de ovennævnte betragtninger – de vedrører jo kun reglen »betaord er gennemgående stødløse«, som er en »fra ordtype til stødløshed«-regel, mens Poul Andersens betaregel er en »fra stød til ordtype«-regel. En nøjere undersøgelse af Poul Andersens betaregel viser imidlertid at en af de ovenfor nævnte »slagkraftige« regler for betaord, nemlig reglen om at tostavede ord på udlydende *ø* næsten altid er stødløse, indirekte fremgår af Poul Andersens betaregel. Betaordene består nemlig, når vi ser væk fra en meget lille gruppe ord (ord som 'mellem, ørred') af følgende undergrupper:

	ord på <i>e</i>	ord med <i>el/en/er</i>
uden optakt	'vase'	'engel/handel' 'doven/asen' 'Inger/finger'
med optakt	'akeleje/besidde'	'eksamen/oliven' 'Neapel' 'Alexander'

Det vil erindres at de to hovedbetingelser Poul Andersen opstiller for stød i betaord er at ordet enten har optakt eller ender på 'el', 'en' eller 'er' (eller begge dele). Men heraf følger at hvis et ord ikke opfylder nogen af de to betingelser, har det ifølge reglen *ikke* stød. Og det forholder sig netop sådan at det er de tostavede ord på udlydende *ø* der ikke opfylder nogen af de to betingelser.

Jeg har nu undersøgt de traditionelle stødregler for alfa- og betaord, inklusive Poul Andersens regler, og diskuteret deres struktur og indhold. Udgangspunktet for undersøgelsen var en i hvert fald foreløbig accept af de traditionelle ordtyper: alfaord og betaord (og gammaord), og det viste sig at hvis man ønsker at formulere relativt undtagelsesløse stødregler, må de formuleres for de traditionelle ordtyper *undergrupper*. I denne henseende viste alfa- og betatyperne sig at være ordtyper der var for *rummelige* til at der lod sig formulere »slagkraftige« stødregler. Jeg skal nu forsøge at vise at alfa- og betatyperne i andre henseender er for *snævre* til at der lader sig formulere hensigtsmæssige stødregler.

Som bekendt er der to inddelingskriterier i forbindelse med Poul Andersen's ordtyper: dels fravær/tilstedeværelse af stavelse(r) efter hovedtryksstavelsen, dels skellet neutralvokal – fuldvokal i denne eller disse stavelser. Skematisk:

Hvis en sådan ordtypeinddeling skal være hensigtsmæssig ved formuleringen af stødregler skal det dels gælde at ordene *inden for hver gruppe* i stødmæssig henseende opfører sig ensartet (hvad vi netop har set de ikke gør), dels skal det gælde at stødreglerne ikke går *på tværs af grupperne*. En nøjere undersøgelse viser imidlertid at dette er tilfældet: betaordene og gammaordene udviser, som det vil fremgå, i visse henseender ensartede stødforhold.

Gammaord af typen 'bolig, accellerando'

Der gælder nemlig den stødregel at gammaord med én stavelse efter den trykstærke som den altdominerende hovedregel er stødløse: ud af det samlede materiales 131 ord var de 115 stødløse (= 88%). I NO-materialet var der følgende 45: 'Amanda, Anholt, ansvar, (a) capella, boa, Borum, bulldog, Christiani, czardas, desperado, falsum, FAO, Farum, Folding, geischa, gladiolus (også med tryk på i), grebning, Gudrun, Hagbard, hensigt, Jonna, kano, katus, kodex, korona, Lilly, loco, Lønborg, panorama, portamento, Selma, serum, shantung, stigma, Svalbard, tempo, tinding, tyfus, via', 6 afledninger på '-ator' (fx

'imitator'). De tilsvarende stødte var følgende 3: 'Edvin, kannik, kognak', hvortil kommer 4 afledninger: 'navigatorisk' samt 3 på '-atisk' (fx 'systematisk'), alle med regelret stød (jf. ovenfor s. 84), samt yderligere 'Alslev' og 'Borup', også med regelret stød i kraft af endelserne, jf. også 'Bindslev, Hjlemslev, Karup, Mårup' osv.

Gammaord af typen 'ræddike, emeritus': kretikus-ord

Vender vi os nu mod gammaord med to stavelser efter den trykstærke, finder vi at langt de fleste har trykmønsteret hovedtryk – svagtryk – bitryk (fx 'ræddike, emeritus, (perpetuum) mobile, opera, kimono'). Kun få har trykmønsteret hovedtryk – bitryk – svagtryk (fx 'mæfikke, almuc, Gladsaxe'). For den førstnævnte gruppes vedkommende, som med en betegnelse fra den klassiske verslære kan kaldes kretikus-ordene (jf. at ordet 'kretikus' selv udviser det pågældende trykmønster), gælder det at de fleste har stød på den trykstærke stavelse, uanset vokalkvaliteten i de følgende stavelser: i det samlede materiale havde 46 ord stød, mens kun 7 var stødløse. NO-materialet rummede følgende: 14 stødte, nemlig 'Amalie, arie, delirium, gladiolus, gratie, kadmi-um, kalorie, kopula, pereat, Rafael, tremolo, Vigerslev' og afledningerne 'herbarium, systematiker'. De stødløse var følgende 3: 'Fuglevad, Gallehus' (med tilknytning til sammensætningerne) og 'Lellinge'.

Mange af kretikus-ordene har også udtaler med stavelsesreduktion af næstsidste stavelse (svagtrykstavelsen), fx 'cikorie, freesia, magnolie'; i ord som 'Amalie, kalorie' er stavelsesreduceret udtale hos mig obligatorisk. Hvis sådanne stavelsesreducerede udtaler udlyder på '-e' (fx 'studie') kommer de da til at udgøre regelrette undtagelser fra reglen om at ord med udlydende neutralvokal efter den trykstærke stavelse (bortset fra verber med optakt) normalt er stødløse. Hvis de har fuldvokal i sidste stavelse (fx 'studium') kommer de tilsvarende til at udgøre regelrette undtagelser til den ovennævnte regel for gammaord, ifølge hvilken gammaord med én stavelse efter den trykstærke normalt er stødløse.

(Udover de nævnte gammaord rummede NO-materialet kun følgende ord: 'Gladsaxe, undlade' (stødløse) og 'Oehlenschläger, Årsdale' (stødte)).

Om gammaordene kan vi nu sammenfattende konkludere at gruppen i stødmæssig henseende er en uhomogen gruppe: ord med én stavelse

efter den trykstærke er normalt stødløse, mens kretikus-ord (med to stavelser efter den trykstærke) normalt har stød. Men vi kan yderligere konkludere at der kan opstilles en stødregel der går på tværs af grupperingen i betaord og gammaord. *Nogle* af gammaordene følges jo ad med betaordene i reglen: ord med én stavelse efter den trykstærke er normalt stødløse. At reglen har regelrette undtagelser (verber med optakt og kretikus-ord med stavelsesreduktion) rokker ikke ved den kendsgerning at skellet neutralvokal – fuldvokal spiller en underordnet rolle: kun ved ordene på '-el' og '-er' (ca. $\frac{1}{8}$ af ordene med én stavelse efter den trykstærke) er det nødvendigt at benytte dette skel i stødreglen.

Indtil nu har alfaordene stået relativt uantastet, idet jeg blot har påpeget at også denne gruppe var for rummelig hvis formålet var at formulere andet end tommelfingerregler. Det kan nu for det første vises at gruppen også er for rummelig i forbindelse med formuleringen af visse bøjnings-, aflednings- og sammensætningsregler. Bøjningsmorfemet *e* ledsages således kun af stødbortfald når det tilføjes til enstavelsesord, sml. 'bøs – bøse, pæn – pæne', men 'kuriøs – kuriøse, mondæn – mon-dæne'. Ligeledes er det ved afledninger og sammensætninger som de nedenstående kun enstavelsesordene (-rødderne) der får stødtab, sml. 'ler – leragtig – lervad', men 'klaver – klaveragtig – klavertrio', 'blodig, takksom', men 'koldblodig, mistænksom', 'vis – visdom – vismand', men 'avis – avisapir'.

Men for det andet viser det sig at de to stødregler vi har opstillet for alfaordenes undergrupper i virkeligheden går på tværs af inddelingen i alfa- og gammaord. De gælder nemlig for *alle* ord der udlyder på enten lang vokal eller på kort vokal plus konsonantgruppe, uanset om sidste stavelse har hovedtryk eller bitryk. Hverken alfaord eller gammaord ender altså normalt på lang, udstødt vokal: det hedder enten 'divan, Ungarn' med stødt vokal, eller 'grobrian, rododendron' med kort vokal. Og hverken alfaord eller gammaord ender normalt på kort vokal plus stødløs konsonantgruppe: det hedder 'Arnholtz, anstalt, Ostentfeld' med stød på sidste stavelse.

Hvad den vigtige bestemthedsbøjningsregel for alfaord angår, altså reglen om at kortvokaliske alfaord tilføjer stød i bestemt form singularis, viser det sig at også den går på tværs af inddelingen i alfa- og gammaord: både 'nu' og 'vindu', både 'bon' og 'champignon' tilføjer stød i bestemt form. Tilsvarende i pluralis: 'champignoner, boner, vin-

duer' etc. Det synes altså som om klassen af ord der slutter på stavelse med fuldvokal, uanset om denne har hovedtryk eller ej, er en nok så nærliggende klasse.

Det var i denne sammenhæng fristende at undersøge om også de øvrige stødregler vi har fundet for hovedtrykstavelsen i et ord kunne vises også at gælde for bitrykstavelser. Vi kan straks konstatere at reglen om verber med optaktsstavelse(r) kan omformuleres til også at gælde ord der slutter på bitrykstavelse plus neutralvokal ('overstråle, undlade, indrømme', dog ikke undtagelsesløst, fx 'efterårsgrave' – fristelsen til at indsætte stød er der dog vist altid). Reglen gælder kun verber, sml. fx 'aftale' vb. med stød og 'aftale' sb. uden. Hvad de øvrige ord på bitrykstavelse plus udlydende neutralvokal angår har jeg kun fundet ord med stødløs bitrykstavelse, fx 'almue, Roskilde, Vanløse'; også her synes altså den ovennævnte regel om ord som 'leje, akeleje, rune, alrunc' osv at kunne omformuleres til også at gælde ord der i stedet for hovedtrykstavelsen har bitrykstavelse.

Sammenfattende må vi om alfa-, beta- og gammatyperne sige at de ikke er hensigtsmæssige ved formuleringen af relativt generelle og undtagelsesløse stødregler (forstået som »fra ordtype til stød/stødløshed«-regler) – de adskiller hvad der i stødmæssig henseende hører sammen og samler hvad der bør adskilles. Det er endog tænkeligt at de tre ordtyper psykologisk ligefrem har kunnet spærre for mere generelle stødregler:

(1) Hovedinddelingen i alfaord og øvrige ord resulterer i at alfaordene bliver adskilt fra de øvrige ord der slutter på stavelse med fuldvokal, hvormed de i flere henseender stødmæssigt hører sammen.

(2) Opdelingen i betaord og gammaord bevirker at ord der har én stavelse efter den trykstærke bliver opdelt i to grupper, selv om begge typer gennemgående har stødløs trykstavelse (med visse veldefinerede undtagelser).

Udover det under (1) sagte synes det yderligere at gælde at inddelingen i ordtyper på grundlag af hovedtrykkets placering er uhensigtsmæssig. Den bevirker jo at ord der slutter på stavelse med mindst bitryk fulgt af udlydende neutralvokal opdeles i to forskellige undergrupper, selv om disse ord efter alt at dømme udviser samme stødforhold: verberne har stød på næstsidste stavelse, de øvrige ord har det ikke.

Til gengæld må det slås fast at Poul Andersens inddelingskriterier i andre tilfælde netop har *åbnet* for muligheden for at formulere generelle stødregler. Ideen med at se væk fra eventuelle optaktsstavelser har således vist sig frugtbar ved at kunne samle hhv. ord som 'leje' og 'akeleje', 'anger' og 'Stavanger', 'kant' og 'supplikant', 'men' og 'gemmen', 'guru' og 'kænguru', 'medium' og 'remedium' under samme stødregel. Og skellet neutralvokal – fuldvokal viser sig netop kun at spille en rolle i nogle tilfælde ('kantor, Rhodos, London' er regelret stødløse gammaord, mens 'Leander, Oder, Flandern' er regelret stødte betaord), mens det i andre tilfælde er uden betydning ('opera, cikorie, freesia' er alle regelret stødte gammaord trods forskellen i vokalkvaliteterne efter hovedtryksstavelsen).

Synkroni og diakroni

Den foreliggende undersøgelse af stødreglernes teori og empiri er, som det er fremgået, synkront anlagt; der er ikke tale om nogen gennemgang af stødets (stødreglernes) historie (et emne der for øvrigt er forbløffende stedmoderligt behandlet). Alligevel er det diakrone aspekt næsten ikke til at komme udenom i forbindelse med stødreglerne, og også i denne fremstilling spiller det som antydnet ovenfor s. 83 en vigtig rolle. Det forudsættes traditionelt at de ordtyper der indgår i de forskellige ordtypestødregler er ganske uproblematisk. Ved en ordtype må naturligvis forstås en gruppe ord med fælles fonetiske egenskaber. Eller rettere, da ordene jo ofte har mere end én udtale: en gruppe ordudtaler med fælles fonetisk bygning. Udtalen 'individuél' tilhører alfaordene, mens 'individuel' tilhører gammaordene, ligesom udtalen [*sà'tan*] gør det, hvorimod [*sà'dn̩*] er en betaordsudtale. Udtalen [*sà'à*] tilhører tostavellesordene, mens [*sà·*] tilhører enstavelsesordene. [*sø'd*] er en langvokalisk udtale, [*sød'*] er kortvokalisk. Osv osv.

For en nøjere betragtning er det imidlertid indlysende at ikke alle de ordtyper man traditionelt opererer med, i *synkron* forstand er ordtyper. Der er naturligvis intet synkront fonetisk grundlag for at klassificere 'Oders' (genitiv) som et betaord, men 'Rhodos' som et gammaord; begge har fuldvokal i sidste stavelse, hos mange, herunder denne artikels forfatter, er de endda, når man ser bort fra stødet, perfekte rim. Udtalen [*pi'i*] er, hvis man skal tage ordtypedefinitionerne på ordet, ret beset et gammaord, mens udtalen [*pi'ə*] er et betaord; [*səm'ən*] er en an-ordtype – [*səm'n̩*] er det ligeså lidt som [*səmm̩*]. Og således videre.

Når det alligevel er rimeligt at gruppere de forskellige ordudtaler som man traditionelt gør det, og som det er gjort i det foregående, ofte i åbenlys modstrid med ordenes faktiske, moderne udtale(r), er det fordi ordene på et tidligere sprogtrin uproblematisk kunne henføres til de pågældende ordtyper. 'Oders' havde tidligere neutralvokal i 2. stavelse, 'Rhodos' har aldrig haft det. [sɔm'ən] var oprindeligt den eneste udtale af 'sammen', [sɔmɑ] den eneste udtale af 'samme'. Den nu næsten enerådende udtale af 'studie' på kun to stavelser er historisk sekundær i forhold til den trestavede. [pi·i] skyldes ə-assimilation af den ældre (endnu forekommende) udtale [pi·ə]. Etc. etc. Det er altså fra et *diakront* synspunkt at de ordgrupper vi har opereret med er ordtyper, og de stødregler vi har set på vil da også altid kunne omskrives så deres diakrone karakter direkte fremgår af regelformuleringen.

Men det princip at opstille ordtyperne på diakront grundlag er ikke alene forsvarligt, det er også hensigtsmæssigt. For forholdet er jo det at man herigennem ikke alene får en beskrivelse af den moderne sprogtilstands stødforhold, men også yderligere et indblik i de sprogpsykologiske regler som har forårsaget den moderne sprogtilstand. Hvis man strengt holdt sig til at opstille ordtyperne på synkront grundlag ville fx stødet i 'studie, Leander' eller stødløsheden i 'kvar', [sɑ·] fremtræde som uforklarlige undtagelser. Men ved at opstille ordtyperne med skelen til tidligere udtaleforhold (når fx disse afspejles i skriften) får man et grundlag for at *forstå* sådanne undtagelsers stødforhold som forårsaget af en i tidligere tid sprogpsykologisk *produktiv* stødregel. Og herigennem nærmer man sig målet, som er, ikke blot at beskrive, men også at forklare.

Note

1. Det er i denne sammenhæng påfaldende at Poul Andersen i sin »Dansk Fonetik« skriver at stød i betaord med optakt »vist undtagelsesløst [forekommer], hvor der er tale om lånte præfikser som be-, for-: be'ta?le (|| 'ta:le), besyn?derlig (|| 'synderlig, ell. 'syn?-), for'bed?re (|| 'bedre), for'kom?men (|| 'kommen), men ... i *det hele* [er] *en temmelig fast regel, hvor vi har tryk-gruppen* ---: tål'mo?dig (|| mo:dig), u'æ?rlig (|| 'æ:rlig), kold'blo?dig (|| 'blo:dig), tro'lo?ve (|| 'lo:ve), op'rin?delse, u'gyl?dig, Ma'ri?e, Jo'han?ne osv. Naturligvis findes der en del undtagelser: fx rød'bede, kær'minde, skær'sommer, Jens 'Larsen (ell. dialektalt 'Lar?sen), Hans 'Andersen (dial. 'An?der-sen) osv.« (s. 321; min fremhævelse).

Forholdet er nemlig det at der for betaord med optaktsstavelse må opstilles *to* stødregler, en for verber og en for substantiver, og dermed bliver ord som 'rødbede,

kærminde, Magdalene' *regelret* stødløse, mens ord som 'Marie, Johanne' bliver *undtagelser*. For betaord på udlydende '-e' med optakt gælder der nemlig følgende regler:

(1) Verberne har altid stød, hvadenten optakten er et præfiks ('be-, er-, for-, ge-') eller ej. Eksempler: 'betale, erfare, fortælle, gelejde, trolove, avancere, erobre' (fra et synkront synspunkt har vi ikke præfiks i 'erobre'). Også bøjningsformer og afledninger heraf har naturligvis stød: 'vederfares, graverende, bedrager, forbrydelse, erfaren, erfaring'.

(2) Appellativerne er, som vist, næsten altid stødløse, jf. ovenfor; af præfiksord har jeg kun fundet det stødløse 'gemyse' samt det (morfologiske specielle) stødte 'forældre'.

(3) Fornavne er hyppigt stødte, men endnu hyppigere stødløse. Gruppen spiller i statistisk henseende en underordnet rolle: i hele Nudansk Ordbog er der (udover det stødte mandsnavn 'Johannes' på '-s') kun de nedenstående navne, alle kvindenavne, af denne ordtype. Følgende er stødløse: 'Abelone, Adele, Aren(d)se, Constance, Eline, Elise, Helene, Irene, Josefine, Karoline, Louise, Magdalene, Malene, Marianne, Oline, Regine, Sibylle, Susanne+, Yvonne', samt et lidt mindre antal (klart) afledte navne ('Jensine, Sørine, Vilhelmine' osv). De stødte er følgende 'Agathe, Agnete, Beate, Johanne, Katrine, Kirstine, Margrete, Marie, Merete, Pernille+, Petrine'.

Herudover gælder der følgende regel: Adjektiver på '-ig' eller '-en' med optakt har stød. Eksempler: 'koldblodig, ærgerrig, besynderlig, ugdydig, tålmodig, forkommen, gedigen, forløren' (adjektiverne har almindeligvis præfiks, jf. dog også udtalerne 'fuldkommen, velkommen').

Det eneste præfiksord jeg har fundet (efter søgen i bl.a. Retrogradordbogen) der ikke dækkes af disse regler er det stødløse adverbium 'gelinde'.

Referencer

- Erik Andersen: *Almen og dansk fonetik*, Århus (uden årstal).
- Poul Andersen: Dansk Fonetik, i Poul Andersen og Louis Hjelmslev: *Fonetik; særrtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger*, Kbh. 1964, s. 308–353.
- *Fonemsystemet i Østfynsk; på grundlag af dialekten i Revninge sogn*, Kbh. 1958.
- Lars Brink og Jørn Lund: *Dansk Rigsmål 1–2; Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*, Kbh. 1975.
- Aage Hansen: *Stødet i Dansk*, Kbh. 1943 (= *Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelser*, bd. XXIX, nr. 5).
- Steffen Heger: *Sprog og Lyd; Elementær dansk fonetik 1*, Kbh. 1974.
- *Tale og Tegn; Elementær dansk fonetik 2*, Kbh. 1975.
- Louis Hjelmslev: Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet, i *Selskab for Nordisk Filologi; Årsberetning for 1948–49–50* s. 12–24.
- Henrik Holmboe: *Dansk Retrograd-Ordbog*, Kbh. 1978.
- Marius Kristensen: Stødet i dansk; Småbidrag til dansk sproghistorie, i *Arkiv för Nordisk Filologi* bd. XV, Lund 1899, s. 41–67.
- Bente Maegaard og Hanne Ruus: En Orientering om DANWORD, i *SAML* 4, 1977 s. 5–13.
- Nina Thorsen og Oluf Thorsen: *Fonetik for Sprogstuderende*, Kbh. 1978 (dupl.).

Retskrivningsordbog, udgivet af Dansk Sprognævn, Kbh. 1976.

Nudansk Ordbog.

Der henvises herudover til bibliografierne i Aage Hansen: *Stødet i Dansk* og i Poul Andersen: *Dansk Fonetik*, samt til Erik Hansen og Nana Riemann: *Bibliografi over moderne dansk rigssprog 1850–1978*, Kbh. 1979.

Efterskrift

Bente Macgaard og Hanne Ruus har givet mig tilladelse til at benytte og hjulpet mig med at fremskaffe stikprøven fra den EDB-lagrede udgave af Nudansk Ordbog. Jørgen Døssing har sparet mig mange timer ved beredvilligt og effektivt at stille sin datamatiske viden og kunnen til min rådighed. Klaus Kjøller har til gengæld gennem sine skarpsindige kommentarer givet anledning til at de sparede timer alligevel blev brugt under gennemarbejdelsen af manuskriptet. Lars Brink har lagt flere af de kim af hvilke artiklen er spiret frem. Jeg er dem alle taknemmelig.

Artiklen er en bearbejdelse af foredrag holdt i Selskab for Nordisk Filologi 1. marts 1979.